

UDK: 248.153 (460.11=163.42) „14/15“ (093)
325.2 (450.341=163.42) „14/15“ (093)
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 26. kolovoza 2009.
Prihvaćeno za tisak: 22. veljače 2010.

Ad viaggium pro anima mea - hodočašća u Santiago de Compostelu u oporučnim spisima hrvatskih iseljenika u Mlecima (XV. - XVI. stoljeće)

Lovorka Čoralić
Hrvatski institut za povijest
Opatička 10
10000 Zagreb
Republika Hrvatska
e-mail: lovorka@isp.hr

Na osnovi podataka iz oporuka pohranjenih u Državnome arhivu u Mlecima, a slijedom načina spominjanja svetišta Santiaga de Compostele kao hodočasničkoga središta, u prvome dijelu rada sažeto su izneseni opći podaci o hrvatskim iseljenicima u Mlecima koji u svojim oporučnim odredbama bilježe Compostelu kao cilj hodočašćenja (društvena i profesionalna struktura te skupine iseljenika, vremenski raspon i intenzitet spominjanja hodočašća, podaci o istaknutijim hrvatskim oporučiteljima koji bilježe hodočašća u Compostelu i drugo). U drugome dijelu rada središnji predmet istraživačkoga zanimanja upravljen je na konkretne primjere koji se odnose na hodočašća u Santiago de Compostelu. Kronološkim slijedom razmatraju se oporuke u kojima su oporučitelji ujedno i hodočasnici kao i oporuke (brojnije) u kojima hrvatski iseljenici iskazuju želju da se nakon njihove smrti obavi zamjensko hodočašće u Galiciju.

Ključne riječi: Santiago de Compostela, Mleci, Mletačka Republika, Hrvati, hrvatska povijest, kasni srednji vijek, rani novi vijek, migracije, hodočašća

Uvod

U sklopu proučavanja povijesti hrvatske zajednice u Mlecima nedvojbeno se važna sastavnica odnosi na njezin vjerski život, religioznost, iskazivanje pobožnosti i

odnos s tamošnjim crkvenim ustanovama i duhovnim osobama.¹ Hrvatski iseljenici zavičajem od Zagreba i Slavonije preko Istre, Like, Krbave i Bosne do Dalmacije, Dubrovnika i Boke kotorske svojom su se pripadnošću katoličkoj vjeri u cijelosti uklapali u etnički raznovrsno ali vjerskom pripadnošću ipak dominantno katoličko žiteljstvo u prijestolnici Serenissime. Ta je činjenica, kao i okolnost da je najveći broj naših useljenika dolazio iz krajeva i gradova duž istočnojadranskoga priobalja (dakle područja koje se stoljećima nalazilo u sastavu Serenissime), zasigurno u velikoj mjeri pridonosila lakome snalaženju našijenaca u novoj sredini, ali i – u konačnici – ubrzavala proces njihove asimilacije.

Razmatrajući vjersko svakodnevlje i oblike iskazivanja pobožnosti Hrvata u Mlecima (kako onih trajno nastanjenih, tako i onih kojima su Mleci bili tek usputna postaja djelovanja), jedna od izraženih i arhivskim vrelima (oporučni spisi) dobro potkrijepljenih sastavnica bila su i hodočašća. Veliki broj njih odnosio se na upućivanje jedne ili više osoba u tradicionalna mletačka svetišta u kojima se u određene dane u godini podjeljivao oprost (crkve S. Croce, S. Lorenzo, S. Pietro di Castello i S. Trinità) kao i u prošteništa diljem Apeninskoga poluotoka (Padova, Rim, Asiz, Loreto, Bari i druga). U mnogo manjoj mjeri u iskazima posljednje volje iseljenih Hrvata zastupljena su hodočasnička odredišta u dalekim i teže dostupnim zemljama i krajevima (Jeruzalem, Galicija). Tema ovoga priloga upravo su hrvatska hodočašća iz (ili preko / *via*) Mletaka u glasovito svetište Santiago de Compostela u Galiciji - mjesto štovanja Svetoga Jakova Starijega i (uz Jeruzalem i Rim) zasigurno najpoznatije srednjovjekovno hodočasničko središte.²

O hrvatskim hodočašćima u kojima su polazne točke bili gradovi i krajevi duž istočne obale Jadrana, a ciljana odnosno završna odredišta talijanska ili druga hodočasnička središta, u domaćoj je historiografiji proteklih godina napisan solidan broj studija i članaka.³ U ovome radu u središte istraživanja postavljeni su

¹ O povijesti hrvatske zajednice u Mlecima napisala sam u poteklih petnaestak godina više monografskih djela i članaka. Usporedi neka djela: Lovorka ČORALIĆ, *U gradu Svetoga Marka: Povijest hrvatske zajednice u Mlecima*, Zagreb, 2001.; ISTA, *Šibenčani u Mlecima*, Šibenik, 2003.; ISTA, *Hrvatski prinosi mletačkoj kulturi: odabrane teme*, Zagreb, 2003.; ISTA, *Barani u Mlecima: Povijest jedne hrvatske iseljeničke zajednice*, Zagreb, 2006. U navedenim djelima vidi i opsežniji popis literature koja se odnosi na hrvatske migracije u Mletke.

² Literatura o povijesti svetišta Santiago de Compostela izrazito je opsežna. Usporedi neka djela: *Enciclopedia cattolica*, sv. X., Roma, 1953., 1858.-1861. (tekst: Enrico Josi-Giuseppe M. POU Y MARTI); Manuel Chamoso LAMAS, *La catedral de Santiago de Compostela*, León, 1976.; José Filgueira VALVERDE, *Historias de Compostela*, Vigo, 1982.; Arturo Franco TABOADA, *Los orígenes de Compostela*, La Coruña, 1987.; *The pilgrimage to Compostela in the Middle Ages: a book of essays* (ed. by Maryjane DUNN, Linda KAY DAVIDSON), New-York, London, 1996.; Letizia CUOZZO, *Il pellegrinaggio a Santiago di Compostella: aspetti socio-giuridici*, Città di Vaticano, 2004.; Francesco D'OVIDIO, *Guida di Santiago di Compostela*, Barcelona, 2008.

³ Usporedi: Josip KOLANOVIĆ, „Prilog povijesti šibenskih hodočašća u kasnom srednjem vijeku”, *Croatica christiana periodica* (dalje: CCP), god. VI., br. 9., Zagreb, 1982., 13.-36.; Nikola Mate ROŠČIĆ, „Hrvatska hodočašćenja u Loreto”, CCP, god. VII., br. 11., Zagreb, 1983., 88.-96.; Zoran LADIĆ, „Prilog proučavanju hodočašćenja iz Zadra u drugoj polovici 14. stoljeća”, CCP, god. XVII., br. 32., Zagreb,

hrvatski iseljenici u Mlecima i njihove oporučne odredbe koje se odnose na hodočašće u Santiago de Compostelu.⁴ Takvih je hodočašća, primjerice, u odnosu na putovanja u talijanska svetišta bilo mnogo manje, a razlog je tome velika udaljenost galicijskoga svetišta i s time u neposrednoj svezi i bitno skuplji troškovi hodočasničkoga putovanja.⁵

Opći podaci o hrvatskim iseljenicima u Mlecima koji u svojim oporukama bilježe hodočašće u Santiago de Compostelu

U ovoj raščlambi raspoložemo s ukupno jedanaest oporučnih spisa.⁶ Dvije oporuke odnose se na osobno, tj. izravno hodočašćenje oporučitelja u svetište Sv. Jakova. U tim primjerima nije riječ o „klasičnim” iseljenicima nego o stanovnicima pojedinih dijelova istočnoga Jadrana kojima su tijekom putovanja Mleci usputna postaja, ali i – radi opasnosti koje se na ovako zahtjevnome putu mogu očekivati – mjesto sastavljanja oporuke. Preostalih devet oporuka primjer su tipiziranih općih navoda u kojima oporučitelj izvršiteljima svoje posljednje volje nalaže da se od dijela imovine izdvoje određena sredstva te utroše na slanje jedne ili više osoba na put u Galiciju. Možda upravo zbog činjenice da je svetište Sv. Jakova Starijega izrazito udaljena destinacija i da je za tu svrhu teže naći zamjenskoga hodočasnika, hrvatski oporučitelji niti u jednome primjeru izrijeком ne imenuju osobu koja će umjesto njih putovati i za spas njihove duše tražiti oprost u tome galicijskom prošteništu.

Jedanaest oporuka Hrvata koji privremeno ili trajnije obitavaju u Mlecima, a u iskazima svoje posljednje volje bilježe hodočašće Sv. Jakovu u Compostelu, vremenski možemo datirati od 1433. do 1517. godine. Unutar toga, relativno krat-

---

1993., 17.-31.; Franjo ŠANJEK, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata: srednji vijek*, Zagreb, 1993”, 353.-363.; Branka PURGARIC-KUŽIĆ, „Hrvatska srednjovjekovna hodočašća”, *Historijski zbornik*, sv. 48., Zagreb, 1995., 205.-211.; Z. LADIĆ, „Some remarks on Medieval Croatian Pilgrimages”, CCP, god. XXI., br. 39., Zagreb, 1997., 19.-24.; ISTI, „O najstarijim hodočašćima iz Kotora”, CCP, god. XXII., br. 41., Zagreb, 1998., 117.-122.; ISTI, „Oporuka zadarskog patricija Kreše Varikaše – prilog proučavanju duhovnog života u Zadru u drugoj polovici 14. stoljeća”, *Rasprave iz hrvatske kulturne prošlosti*, sv. 1., Zagreb, 1998., 37.-49.; Petar RUNJE, „Hrvatski franjevci trećoreci hodočasnici u srednjem vijeku”, *Riječki teološki časopis*, god. VII., br. 2., Rijeka, 1999., 301.-306.; *Povijest Hrvata*, sv. I. (srednji vijek), ur. F. ŠANJEK, Zagreb, 2003., 439.-446.; Z. LADIĆ, „Na putu *ad sanctos*: hrvatska hodočašća u prošlosti”, *Hrvatska revija*, god. IV., br. 4., Zagreb, 2004., 78.-86.; ISTI, „Ponukani pobožnošću i znatiželjom: O kasnosrednjovjekovnim rapskim hodočasniciima”, *Kolo. Časopis Matice hrvatske*, god. XVI., br. 4., Zagreb, 2006., 262.-271.

⁴ Temeljna građa koja se koristi u ovome radu jesu oporuke (Notarile testamenti, dalje: NT) pohranjene u Državnome arhivu u Mlecima (Archivio di Stato di Venezia, dalje: ASV).

⁵ Primjerice, od oko tisuću analiziranih oporuka njih nešto manje od stotinu sadrže podatke o hodočašću Hrvata u Asiz. Kada je riječ o hodočašću u Santiago de Compostelu, taj je broj mnogo manji (11 oporučnih spisa). Usporedi: L. ČORALIĆ, „Odredište Asiz: hodočašća u oporukama hrvatskih iseljenika u Mlecima”, *Historijski zbornik*, LXII., br. 1., Zagreb, 2009., 71.-90.

⁶ Iako je riječ o 11 oporuka, oporučitelja je ukupno 12. Naime, u jednoj od oporuka, koja se odnosi na izravno hodočasničko putovanje, iskaz posljednje volje piše bračni par koji osobno hodočasti u Santiago de Compostelu.

koga, raspona Santiago de Compostela najučestalije se bilježi kao hodočasničko odredište od 1450. do 1467. godine (sedam oporuka). Takvi podaci dijelom se poklapaju sa statističkim pokazateljima o općim trendovima hrvatskih prekojadranskih iseljavanja u Mletke, koja upravo u razdoblju od sredine XV. stoljeća započinju s izrazitim jačanjem.⁷ Nadalje, na pojačan trend upućivanja na hodočašća u Compostelu tijekom početnih godina druge polovice XV. stoljeća vjerojatno je utjecala i činjenica da upravo u tome razdoblju svetište Sv. Jakova izrasta u jedno od najpopularnijih i najposjećenijih hodočasničkih destinacija.

Zanimljiv je i uvid u spolnu strukturu našijenaca koji u svojim oporukama bilježe hodočašće u Compostelu. U devet primjera riječ je o muškarcima, dočim se samo tri primjera odnose na oporučiteljice. Ovdje je ponovno zanimljiva usporedba s hrvatskim hodočasnicima iz Mletaka u Asiz u primjeru kojih su prednjačile žene (68 posto naspram 32 posto muškaraca). Razloge ovako smanjenome broju žena-oporučiteljica koje iskazuju želju da netko u njihovo ime posjeti Santiago de Compostelu vjerojatno možemo tražiti u činjenici da je slanje zamjenskoga hodočasnika u daleku Galiciju mnogo skuplje od hodočašćenja u Asiz ili neko drugo talijansko svetište te da hrvatske iseljenice ipak u prosjeku raspolažu sa skromnijom imovinom od muškoga dijela iseljeničtva.

Raščlamba zavičajnoga podrijetla ove skupine hrvatskih oporučitelja ukazuje nam na još jednu posebnost. Naime, iako je u Mlecima obitavao velik broj iseljenika s područja Boke, Budve i Bara, među oporučiteljima koji bilježe hodočašće u Compostelu ne nalazimo niti jedan primjer. Jednako tako, izostanak navoda o hodočašću u smjeru Galicije zabilježen je i u primjeru iseljenika iz Zadra i Splita, gradova koji su kroz sva stoljeća davali najveći broj hrvatskih iseljenika u Mlecima. Iz Dalmacije, stoga, u ovoj skupini oporučitelja bilježimo – i to isključivo u pojedinačnim primjerima – iseljenike iz Šibenika, Trogira, Hvara i Korčule. Pozornosti je vrijedan učestali spomen oporučitelja iz malenoga grada Modruša (riječ je o Modrušanima koji su stanovnici Poreča.), ali i iz Senja i Zagreba. Riječ je o hrvatskim krajevima koji su imali zapaženu ulogu u strukturi hrvatskog prekojadranskoga iseljeničtva, ali se – niti po brojnosti niti po kontinuitetu – nisu mogli mjeriti s iseljenicima iz Dalmacije, Boke i budvansko-barskoga područja. Naposljetku, u jednome slučaju bilježimo i oporučitelja iz Bosne, pri čemu je riječ o ugledniku (vitezu), netipičnome predstavniku hrvatskoga iseljeničtva na zapadnoj obali Jadrana. Razloge ovdje iskazanome nerazmjeru između opće zavičajne strukture hrvatskih useljenika u Mletke (prevaga Bokelja i Dalmatinaca) i hrvatskih oporučitelja koji spominju hodočašće u Compostelu (velika brojnost iseljenika iz sjevernoga dijela Hrvatske) teško je pronaći s obzirom da je riječ o malenome broju primjera. Ipak, možemo pretpostaviti da je riječ o okolnostima da je Sv. Jakov Stariji uživao nešto veću popularnost u hrvatskim kontinentalnim

⁷ L. ČORALIĆ, *U gradu Svetoga Marka*, 81.-83.

krajevima kao i o činjenici da su istarski, dalmatinski i bokeljski iseljenici tradicionalno bili više povezani s talijanskim hodočasničkim središtima, koja su bila dominantno prisutna i kada je riječ o hodočašćima iz njihovih matičnih krajeva.⁸

Zanimanja hrvatskih iseljenika, najvećim brojem stanovnika Mletaka, koji iskazuju želju za hodočašćem u Compostelu uglavnom slijede klasičnu strukturu profesionalnoga djelovanja Hrvata nastanjenih u glavnome gradu Privedre Republike. Iako zanimanja nisu izrijeком iskazana u svim oporučnim spisima, učestalosti bilježenja prevladavaju pomorci (mornari) i obrtnici (obučar, drvodjelci), a s obzirom na njihov društveni status poglavito je riječ o pučanima odnosno neplemićima. U dva se primjera, međutim, u kontekstu hodočasničkoga putovanja (osobnoga ili zamjenskoga) u Santiago de Compostelu bilježe osobe koje se ubrajaju među pripadnike vrha društvene ljestvice i kraći osvrt o njima koji zavrđuje dodatnu pozornost. U prvome je primjeru riječ o Pribislavu Vukotiću, zapaženome diplomatskom predstavniku djelatnom u doba hercega Stjepana Vukčića Kosače. Pribislavova diplomatsko-politička aktivnost prvi se put bilježi 1445. godine (u svezi potpisivanja mirovnoga sporazuma između Kosače i mletačke vlade). Godine 1451. ponovno boravi u Mlecima gdje zajedno s Jurjem Čemerovićem i Ivanom Vardićem vodi pregovore u svezi hercegova rata protiv Dubrovnika. Tijekom idućih godina Pribislav se nekoliko puta spominje kao poslanik na dvoru kralja Alfonsa u Napulju, a prisutan je i u nekim drugim talijanskim gradovima (Firenza). Godine 1461. boravio je u Mlecima gdje je (prema hercegovoј uputi) opširno izložio teško stanje u kojemu se našla njegova zemlja te iznio najvažnije prijedloge i zahtjeve potrebne za obranu od Osmanlija. Osim toga, Pribislav je nastojao od mletačke vlade steći suglasnost za hercegovu namjeru da zauzme Klis, ali je u tome pitanju odbijen. Pribislavova intenzivna diplomatska aktivnost u Mlecima nastavlja se i početkom šezdesetih godina XV. stoljeća, a 1463. godine stječe privilegij mletačkoga građanstva. Nakon smrti hercega Stjepana Pribislav se sa svojom obitelji trajno naseljava u Mlecima te ondje ostaje do svoje smrti. Oporuka napisana u Mlecima 21. ožujka 1475. godine,⁹ a koja je u literaturi dobro poznata i korištena (objavio ju je Lajos Thallóczy.), prava je riznica podataka o Pribislavovoј prošlosti, službama i društvenome ugledu, obiteljskim odnosima, vjerskome životu i odnosu prema crkvenim ustanovama te običajima vezanima uz zemlju iz koje je potekao.¹⁰

⁸ Da su i žitelji nekih dalmatinskih gradova učestalo hodočastili u Santiago de Compostelu posvjedočuje primjer srednjovjekovnoga Šibenika. Razlog je tome snažno štovanje Sv. Jakova u Šibeniku (Katedrala je posvećena upravo tome svecu.), u kojemu je od 1414. godine djelovala Bratovština Sv. Jakova iz Compostele, a čiji su članovi bili obavezni uputiti se na hodočašće svecu ili dati prinos u crkvi Sv. Grgura u kojoj se nalazilo sjedište Bratovštine. Usporedi: J. KOLANOVIĆ, „Prilog povijesti šibenskih hodočašća u kasnom srednjem vijeku”, 24.

⁹ ASV, NT, b. 826., br. 1., 21. III. 1475.

¹⁰ O Pribislavu Vukotiću vidi podrobnije u: L. THALLÓCZY, „Testament des Pribislav Vukotić, des Kämmerers Herzog Stefans, von Jahre 1475”, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*,

U drugome primjeru, kada je riječ o oporučiteljima koji se društvenim statusom i imovnim mogućnostima izdvajaju od prosjeka hrvatskoga iseljništva u Mlecima, riječ je o Marinu Vitalovom Fazaniću (Fasaneo), hvarškome plemiću nastanjenome u Starome Gradu, imućnome posjedniku koji svoju oporuku piše u Mlecima osobno putujući u Santiago de Compostelu. Iako opsegom ne odviše velika, Marinova oporuka rječito kazuje o njegovim znatnim imovnim mogućnostima (posjedi, tereni, kuće), o odnosu s najbližim članovima obitelji kao i o darivanju matičnih crkvenih ustanova.¹¹

Hrvatski iseljenici koji u svojim oporukama iskazuju želju za hodočasničkim putovanjem svetištu Sv. Jakova u Galiciji pretežito su (bez obzira na društveni status) osobe srednjih i znatnijih gospodarskih mogućnosti te se i po tome obilježju donekle izdvajaju od prosjeka onovremenoga hrvatskog iseljništva. Međutim, i pored činjenice da ova mala skupina iseljništva prosječno raspolaže sa znatnom imovinom i da se među njima bilježi i pokojni uglednik plemenita roda, hrvatski hodočasnici u Galiciju (bez obzira jesu li nastanjeni u Mlecima ili su ondje samo privremeno, tj. na proputovanju za hodočasničko odredište) ipak se po brojnim obilježjima svojega svakodnevlja mogu ubrojiti u korpus „skjavunske” zajednice u Gradu na Lagunama. O tome nam posvjedočuju podaci o mjestima njihova obitavanja – prevladavaju župe u istočnome gradskom predjelu Castello (župe S. Giovanni Nuovo, S. Pietro di Castello i S. Martino), dijelu grada u kojemu je stoljećima obitavao najveći broj hrvatskih iseljenika (o čemu i danas posvjedočuje lokalna toponomastika) i u kojemu se nalazila hrvatska nacionalna bratimska udruga (*Scuola degli Schiavoni, Scuola dei SS. Giorgio e Trifone*). Nadalje, u oporukama ove skupine našijenaca brojni su konkretni podaci o raznim oblicima povezanosti s njihovim hrvatskim sunarodnjacima. Navedimo samo neke primjere koji, konkretno iskazani, upotpunjuju sliku o društvenim obilježjima, navikama, obzorjima kretanja i komunikacije naših oporučitelja. Tako, primjerice, u ovoj skupini iseljenika bilježimo čak tri „hrvatsko-hrvatska” braka: Trogiranka Margareta supruga je Splićanina Tome; Jakoba (*Jacoba*), kći Korčulanina Petra, udana je za Nikolu Pizola iz Korčule, a iz Modruša potječu Julijan Radoslavov i Benka,

München und Leipzig, 1914., 222.-230.; Anto BABIĆ, „Diplomatska služba u srednjovjekovnoj Bosni”, u: *Iz istorije srednjovjekovne Bosne*, Sarajevo, 1972., 151.-157.; Pavao ANĐELIĆ, „Doba srednjovjekovne bosanske države”, u: *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1966., 501.; Sima ĆIRKOVIĆ, *Istorija Bosne*, Beograd, 1964., 221; ISTI, „Počteni vitez Pribislav Vukotić”, *Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu*, sv. X/1, Beograd, 1968., 259.-275.; Pavo ŽIVKOVIĆ, „Socijalne promjene na dvoru bosanskih kraljeva tijekom 14. i 15. stoljeća (Primjeri novog plemstva u Bosni)”, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, sv. 21., Zagreb, 1988., 23.-34.; L. ČORALIĆ, „Prilozi poznavanju prisutnosti i djelovanja doseljenika iz Bosne u Veneciji od XIV. do XVII. stoljeća”, *Historijski zbornik*, sv. 46. (1), Zagreb, 1993., 57.-58.

¹¹ Signatura oporuke: ASV, NT, b. 508., br. 166., 8. IV. 1493. O Marinu Fazaniću usporedi: L. ČORALIĆ, „Hvarani u Mlecima (XV.-XVIII. stoljeće)”, *Rasprave iz hrvatske kulturne prošlosti*, Odsjek za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU u Zagrebu, sv. 2., Zagreb, 2002., 240.

u trenutku pisanja oporuke stanovnici Poreča.¹² Brojne podatke o povezanosti s hrvatskim iseljenicima pohranjuje i oporučni spis koji potpisuje Barbara, supruga zagrebačkoga iseljenika Mihovila i stanovnica župe S. Pietro di Castello. Izvršitelji njezine posljednje volje su neretvanski (*de Narenta*) iseljenici - obojica imenom Blaž. Njima se oporučno dariva po četrdeset dukata, ali i povjера obveza pronalazjenja zamjenskoga hodočasnika za put u Santiago de Compostelu. Naposljetku, u završnome dijelu Barbarine oporuke, kao jedan od svjedoka prilikom njezina sastavljanja i ovjere, potpisan je zagrebački iseljenik Mihovil Jakovljević.¹³ Iz 1464. godine potječe oporuka modruškoga iseljenika Jurja Ivanova, mornara i žitelja Hrvatima često nastanjene župe S. Giovanni Nuovo u predjelu Castello. Povjerenici odnosno izvršitelji Jurjevih oporučnih navoda su Franjo iz Požege i Ivan Grando iz Pule, a skromnim iznosom od jednoga dukata obdaruje prijatelja Miloša. Modruški iseljenik za života je poslovao i s barskim iseljenicima – Juraj *de Antivari* ostao mu je dužan 2700 libara, od kojih će, nakon podmirivanja duga, Baraninu ostaviti 15 dukata. Juraj iz Modruša bio je, nadalje, uključen i u rad hrvatske bratovštine Sv. Jurja i Tripuna. Grobnicu svoje nacionalne bratovštine odabire za svoje posljednje počivalište (... *sepelire in archis Scolie S. Georgii ecclesie S. Iohannis de Tempo*) i dariva joj pet dukata.¹⁴ U još nekoliko oporučnih spisa hrvatskih iseljenika koji iskazuju želju za hodočašćenjem u Compostelu bilježe se – ponajprije kao svjedoci – njihovi sunarodnjaci. U oporuci Marina Fazanića to je – uz nekoliko mletačkih građana – *Nicolaus condam Luce de Lesina*,¹⁵ a u oporuci supružnika Julijana Radoslavova i Benke iz Modruša zabilježeni su Juraj Nigro iz Ulcinja, Juraj iz Senja i Andrija Korčulanin. Zanimljivo je da su ulcinjski i senjski svjedoci također (kao i bračni par oporučitelja) stanovnici Poreča te je vjerojatno riječ o poznanstvu stečenome na osnovi zajedničkoga hodočašćenja u Santiago de Compostelu.¹⁶

Svi ovi prethodno izrečeni podaci, izravno preuzeti iz oporučnih spisa, nedvojbeno pokazuju kako je brojčano malena skupina Hrvata – izravnih ili oporučnom željom opredijeljenih hodočasnika u Galiciju – u brojnim sastavnicama društvenoga i gospodarskoga života Hrvata u Mlecima imala vrlo zapaženu ulogu. U nastavku razmatranja istraživanje će ponajprije biti usmjereno na konkretne oporučne navode u kojima se bilježi hodočasničko putovanje u galicijsko svetište.

¹² ASV, NT, b. 911., br. 484., 31. VIII. 1457.; NT, b. 876., br. 419., 19. IX. 1496.; NT, b. 752., br. 1., 3. VII. 1517.

¹³ ASV, NT, b. 739., br. 13., 6. IV. 1450.

¹⁴ ASV, NT, b. 360., br. 124., 21. V. 1464.

¹⁵ ASV, NT, b. 508., br. 166., 8. IV. 1493.

¹⁶ ASV, NT, b. 752., br. 1., 3. VII. 1517.

Hodočašća hrvatskih iseljenika u Santiago de Compostelu: raščlamba oporučnih spisa

U prethodnome dijelu rada navedeno je kako podatak o hrvatskim hodočašćima iz Mletaka u Santiago de Compostelu izvori bilježe na dva načina: a) navodom o osobnome putovanju u hodočasničko odredište i b) neodređenim iskazivanjem želje da se nakon oporučiteljeve smrti odrede zamjenski hodočasnici u Compostelu.

Od ukupno jedanaest oporuka kojima raspoložemo u ovome istraživanju dva se primjera odnose na izravno putovanje oporučitelja u Santiago de Compostelu te je upravo tim povodom i nastao oporučni spis. U prvome primjeru, datiranome 1493. godine, oporučitelj-hodočasnik već je spominjani hvarski plemić Marin Fazanić. Oporuka je napisana na proputovanju u Mlecima *causa in pellegrinazione S. Jacobi de Compostella*.¹⁷ Iako opsegom vrlo sažet, sadržajno nam je zanimljiv oporučni spis koji zajednički potpisuje modruško-porečki bračni par Julijan i Benka *iturus ad hospitandum chiesa S. Jacobi de Galizia*. Kako je prethodno rečeno, s velikom vjerojatnošću možemo pretpostaviti da su i svjedoci zabilježeni u njihovoj oporuci (najvećim dijelom iseljenici nastanjeni u Poreču) također pripadali istoj hodočasničkoj skupini te da je svima njima galicijsko svetište bilo ciljano odredište.¹⁸

Devet oporučnih spisa hrvatskih iseljenika u Mlecima sadrži tipizirane formulacije kojima se izvršiteljima oporuke ostavlja u obvezu da nakon oporučiteljeve smrti pošalju jednu ili više osoba na hodočasničko putovanje. Kako nije riječ o velikome uzorku, a i radi boljega razumijevanja i upoznavanja samih oporučitelja, ove će se oporuke razmotriti pojedinačno, njihovim kronološkim slijedom.

Kronološki je prva oporuka kojom raspoložemo datirana u 1433. godinu. Riječ je o modruškome iseljeniku Blažu, zanimanjem obućarskome majstoru (*caligarius*) koji u sažetome iskazu svoje posljednje volje glavnom nasljednicom svoje imovine imenuje suprugu (ujedno i izvršiteljicu oporuke) Katarinu. Ona je obvezna nakon njegove smrti i primitka nasljedstva dio prihoda utrošiti na dva hodočasnička putovanja – u Rim i u Santiago de Compostelu (*ad S. Jacobum*). Za svako putovanje određuje se *una persona*, a novčani iznos kao i ime zamjenskog hodočasnika nisu izrijekom navedeni.¹⁹

Iz 1450. godine potječe oporuka iseljenice Barbare, supruge Mihovila Zagrepčanina. Riječ je o osobi srednjega imućnog statusa, brojnim kontaktima povezanoj s iseljenicima iz raznih hrvatskih krajeva, a koja dio oporučnih legata također usmjerava u vjerske svrhe (za služenje misa zadušnica u spomen na pokojnog

¹⁷ ASV, NT, b. 508., br. 166., 8. IV. 1493. Usporedi i: L. ČORALIĆ, „Hvarani u Mlecima”, 240.

¹⁸ ASV, NT, b. 752., br. 1., 3. VII. 1517.

¹⁹ ASV, NT, b. 734., br. 12., 1. X. 1433. Usporedi i: L. ČORALIĆ, „Iseljavanje stanovnika Modruša i njihov život u Veneciji u 15. i u prvoj polovici 16. stoljeća”, *Senjski zbornik*, god. 21., Senj, 1994., 92.

supruga Antuna, za milodar župi S. Pietro di Castello i drugo). Izvršiteljima oporuke (zavičajem s područja Neretve) izrijekom određuje da se dio njezine osobne imovine proda te od prihoda pošalju *due persone bone ad viaggium S. Jacobi de Compostela*.²⁰ Samo šest godina potom nastala je oporuka senjskog iseljenika Tome, žitelja središnjega mletačkog predjela S. Marco (župa S. Moisè). Senjanin Toma iseljenik je srednjih imovnih mogućnosti koji velik dio svoje imovine poklanja članovima obitelji. Preostatak imovine, koji ostane nakon podmirivanja svih oporučnih legata, dariva *pro anima mea* kao i za slanje jedne osobe na hodočasničko putovanje u S. *Jacomo de Galizia*.²¹

Oporučnim navodima koji se odnose na crkvene ustanove obiluje oporuka Trogiranke Margarete, supruge Splićanina Tome. Legatima od jednog do deset dukata Margareta obdaruje niz mletačkih crkava i samostana (S. Moisè, S. Daniele, S. Samuel, S. Maria delle Grazie), hospotala (S. Lazzaro dei Mendicanti, Madonna della Pietà), a preostatak svoje imovine podjeljuje *pro pauperibus Christi*. Iscrpni su i navodi o hodočašćima koja se trebaju obaviti nakon smrti oporučiteljice. Izvršiteljici oporuke Mateji, poblize podrijetlo koje nije navedeno, a vjerojatno je riječ o mletačkoj građanki, dariva novčane iznose za posjet tradicionalnim mletačkim hodočasničkim središtima: za posjet crkvi S. Lorenzo namjenjuje tri dukata, za odlazak u crkvu S. Trinità četiri dukata, dočim za pohod crkvi S. Croce u dane kada se ondje podjeljuje oprost trogirski oporučiteljica ostavlja jedan dukat. Nadalje, bilježe se i zamjenska hodočašća u talijanska svetišta u Asizu (S. Francesco) i Veroni (S. Pietro) te naposljetku izrijekom se ostavlja 16 dukata *pro una persona qua ire debet ad S. Jacobum*.²²

Obilje podataka o druženju sa sunarodnjacima sadrži već spomenuta oporuka modruškoga mornara Jurja Ivanova. Kada je riječ o Jurjevu odnosu s mletačkim crkvenim ustanovama, opažamo (kao i u primjeru oporuke Margarete iz Trogira) cijeli niz konkretnih odredbi. Darivaju se crkva S. Giovanni Nuovo (ujedno i župa u kojoj obitava oporučitelj), samostan S. Maria delle Grazie, nekoliko mletačkih karitativnih ustanova, hrvatska bratovština Sv. Jurja i Tripuna, a preostatak imovine podjeljuje se *in pauperibus de contrada*. Kao i Margareta i Juraj iskazuje oporučnu želju za poduzimanjem dva hodočasnička putovanja. Konkretni zamjenski hodočasnik nije naveden kao ni svota koja se u tu svrhu može utrošiti, a kao hodočasničke destinacije navedeni su Marijansko svetište u Loretu te S. *Jacobum de Galitia*.²³ Godinu dana poslije Jurjeve oporuke bilježimo spis istovjetnoga obilježja koji potpisuje senjski iseljenik - drvodjelac Andrija. Znatan dio imovine dariva supruzi Markolini i bratu Stjepanu, a preostatak imovine namjenjuje *per poveri*

²⁰ ASV, NT, b. 739., br. 13., 6. IV. 1450.

²¹ ASV, NT, b. 910., br. 121., 14. VII. 1456. Usporedi i: L. ČORALIĆ, „Senjani u Veneciji od 15. do 18. stoljeća”, *Senjski zbornik*, god. 20., Senj, 1993., 95.

²² ASV, NT, b. 911., br. 484., 31. VIII. 1457.

²³ ASV, NT, b. 360., br. 124., 21. V. 1464. Usporedi i: L. ČORALIĆ, „Iseljavanje stanovnika Modruša”, 92.

per l'anima mia. Slično primjerima u drugim oporukama hrvatskih iseljenika ni Andrija ne imenuje zamjenskoga hodočasnika nego općom odredbom iskazuje želju da se nakon njegove smrti za spas duše posjeti galicijsko svetište. (*Voglio che sia messa una persona bona fame a S. Jacomo de Galizia per l'anima mea.*)²⁴

Iako su Šibenčani tradicionalno bili povezani sa svetištem Santiagom de Compostelom, u skupini hrvatskih iseljenika u Mlecima koji iskazuju želju za putovanjem u to odredište bilježimo samo jednoga oporučitelja *de Sebenico*. Riječ je o mornaru Ivanu Stjepanovom koji u relativno sažetome oporučnom spisu iskazuje želju za zamjenskim hodočašćenjem u Rim i u Santiago de Compostelu te u tu svrhu ostavlja za svaku od navedenih destinacija po deset dukata.²⁵

„Počteni vitez” Pribislav Vukotić bez ikakve je dvojbe najpoznatiji oporučitelj koji iskazuje želju za hodočasničkim putovanjem u Compostelu. U brojnim legatima koji posvjedočuju Vukotićev odnos s crkvenim ustanovama, ali i zorno kazuju o oporučiteljevim iznimno velikim gospodarskim mogućnostima i imućnosti, saznajemo za mjesto njegova posljednjeg počivališta (crkva S. Giorgio u Padovi kojoj dariva sto dukata te razno crkveno ruho i liturgijski pribor), kao i za destinacije namijenjene zamjenskim hodočasničkim putovanjima. Izvršiteljima svoje oporuke i supruzi Doroteji ostavlja u obvezu da nakon njegove smrti pošalju po jednoga svećenika u Rim, u Jeruzalem i S. Jacomo. Ne precizirajući imena duhovnih osoba koje će na rečenim svetištima moliti za spas oporučiteljeve duše, Pribislav izbor zamjenskoga hodočasnika kao i visinu svote koja će se u tu svrhu utrošiti u cijelosti prepušta svojim nasljednicima i izvršiteljima oporučnih legata.²⁶

Naposljetku, završna oporuka koju razmatramo u ovome prilogu odnosi se na korčulansku iseljenicu Jakobu pokojnoga Petra. Jakoba, stanovnica istočnoga predjela Castello, tijekom života bila je povezana s brojnim tamošnjim iseljenicima zavičajem iz hrvatskih krajeva, ali i s lokalnim crkvenim ustanovama i duhovnim osobama. Tijesne su njezine veze s franjevačkom crkvom S. Francesco della Vigna, koju odabire i za mjesto svoje sahrane te joj poklanja *unum meum vasum a figuris* kao i sa župnom crkvom S. Martino (služenje misa zadušnica i legati). Izvršitelju oporuke nećaku Viktoru (svećenik u mletačkoj crkvi S. Cassiano) nalaže da se (nakon podmirivanja svih legata) ostatak imovine proda te od prihoda plati hodočasničko putovanje *ad S. Jacobum di Galitia pro anima mea.*²⁷

²⁴ ASV, NT, b. 1136., br. 12., 4. IX. 1465. Usporedi i: L. ČORALIĆ, „Senjani u Veneciji”, 95.

²⁵ ASV, NT, b. 974., br. 67., 9. VI. 1467. Usporedi i: L. ČORALIĆ, *Šibenčani u Mlecima*, 90.

²⁶ ASV, NT, b. 826., br. 1., 21. III. 1475. Usporedi i: L. ČORALIĆ, „Prilozi poznavanju prisutnosti i djelovanja doseljenika iz Bosne u Veneciji”, 57.-58.

²⁷ ASV, NT, b. 876., br. 419., 19. IX. 1496.

Zaključak

Proučavanje hodočašća u glasovito galicijsko svetište Santiago de Compostela dio je sveobuhvatnoga istraživanja iskazivanja pobožnosti u Hrvata tijekom duga niza prošlih stoljeća pa sve do najnovijega vremena. Težište ovoga sažetog priloga bilo je usmjereno na zabilježbu hrvatskih hodočašća iz Mletaka u Compostelu pri čemu su ključni uporabljeni izvor bile oporuke hrvatskih iseljenika nastanjenih u Gradu na Lagunama u XV. i XVI. stoljeću. U usporedbi s nekim bližim i lakše dostupnim hodočasničkim odredištima (Asiz, Loreto, Rim) hrvatska hodočašća iz Mletaka u svetište Sv. Jakova Starijeg zastupljena su relativno rijetko. Analizirano je ukupno jedanaest oporuka, od kojih se dvije oporuke odnose na osobno hodočašćenje u Compostelu, dočim je u preostalih devet oporuka hodočašće iskazano kao namjera koja se tek treba realizirati imenovanjem zamjenskoga hodočasnika. Na osnovi drugih navoda iz oporuka saznajemo i brojne podatke o ovoj skupini hrvatskih iseljenika. Razvidno je kako je riječ o imućnijemu dijelu iseljeničtva, znatnijih gospodarskih mogućnosti i poslovnih veza, a u dva primjera oporučitelji su osobe plemićkoga društvenog statusa (Marin Fazanić iz Hvara i vitez Pribislav Vukotić iz Bosne). Ovi su iseljenici - i pored činjenice da su donekle predstavljali elitniji dio hrvatske zajednice u Mlecima - ipak bili njezin integralni dio, o čemu zorno svjedoče podaci o brojnim obiteljskim (brakovi) ali i prijateljskim i poslovnim vezama sa sunarodnjacima od sjevera Hrvatske do Boke kotorske i Bara. Iskazi o hodočašćenju u Santiago de Compostelu najčešće su tipizirani, ujednačeni i nedovoljno određeni, ali nam - u kontekstu širega uvida u oporučiteljev život i djelovanje - pružaju dobru sliku o jednoj od prevažnih sastavnica vjerskoga života i pobožnosti naših iseljenika. Naposljetku, svi nam ovi podatci, raščlanjeni i prezentirani kroz konkretne primjere iz dokumenata, potvrđuju značenje galicijskoga hodočasničkog stjecišta za vjerski život iseljenih Hrvata te - jednako tako - pružaju novo zanimljivo posvjedočenje o isprepletenosti, prožetosti i umreženosti krajeva i gradova s obje strane jadranske obale.

Ad viaggium pro anima mea: Pilgrimages to Santiago de Compostela in the fifteenth- and sixteenth-century testaments of Croatian immigrants in Venice

Lovorka Čoralić
Croatian Institute of History
Opatička 10, Zagreb
Republic of Croatia

Summary

Religious life, faith and its external manifestations, as well as relationships with church institutions and clergymen were, undoubtedly, important elements of the history of the Croatian community in Venice. As Roman Catholics, Croats, who had arrived to Venice from Zagreb, Slavonia, Istria, Lika, Krbava, Bosnia and then further down south, Dalmatia, Dubrovnik and Boka Kotorska, fitted very well in the ethnically diverse, yet religiously by and large homogenous Roman Catholic population of Venice. A study of the religious everyday life and various forms in which Venetian Croats (those in permanent residence and those for whom Venice was no more than a temporary layover) manifested their faith reveals that pilgrimages formed an important and well-documented component. Many of the pilgrimages involved individual and group journeys to the traditional Venetian shrines that granted indulgences on certain days of the year (the Church of S. Croce, S. Lorenzo, S. Pietro di Castello and S. Trinità) as well as religious fairs across the Apennine peninsula, such as Padua, Rome, Assisi, Loretto and Bari. Pilgrimages to holy sites in remote places and countries, such as Jerusalem and Galicia, were undertaken much less frequently. This essay focuses on the pilgrimages of Croats from or via Venice to the famous shrine of Santiago de Compostela in Galicia. Along with Jerusalem and Rome, this site of veneration of St James the Elder was one of the most famous medieval pilgrim destinations.

Using testaments kept in the State Archives in Venice that mention Santiago de Compostela as a pilgrim destination, the first part of the essay brings general information about Croatian immigrants in Venice whose testaments mentioned Santiago de Compostela as the destination of their pilgrimages. The information includes social and professional structure of this immigrant group; the time and the frequency of the pilgrimage mentions; and the data on the better known Croatian testators who had recorded pilgrimages to Compostela. In the second part I focus on examples of pilgrimages to Santiago de Compostela. In the chronological order I discuss the testaments of testators who had undertaken pilgrimages to Compostela, as well as those who expressed a wish for a vicarious pilgrimage to Galicia, that is for sending someone to undertake a pilgrimage in place of the testator who had been unable to complete it in his lifetime.

Key words: Santiago de Compostela, Venice, Venetian Republic, Croats, Croatian history, Late Middle Ages, early new era, migrations, pilgrimages